

Bulgaristan'daki Osmanlı Vakıf Kütüphanelerinin Tarihi Seyri ve Osmanlı Sonrası Kaderi*

Orlin Sabev **

Öz

Bulgar topraklarında yüzyıllar süren Osmanlı hakimiyeti boyunca biriken zengin kitap koleksiyonlarının kaderi, sosyal ve siyasi yaşamın dinamikleri tarafından belirlenmiştir ki, savaşlar, devlet ve siyasi rejim değişiklikleri, ideolojik konjonktür kaçınılmaz olarak bu mirasın tam olarak korunmasını olumsuz yönde etkilemiştir. Bildiğimiz arşiv ve anlatı kaynaklarına göre, Bulgaristan topraklarında yaklaşık 40 tane büyük Osmanlı vakıf kütüphanesi kurulmuş ve faaliyet göstermiştir. 1878 yılında Bulgaristan Prensiği'nin kuruluşundan sonra bu koleksiyonların önemli bir kısmı Sofya'ya aktarılmış ve böylece Milli Kütüphane'nin zengin koleksiyonu oluşmuştur. Kitapların bir kısmı da 93 Harbi ya da Balkan Savaşı sırasında kaçan bazı kütüphaneciler tarafından ya da Osmanlı yetkililerinin ısrarı üzerine İstanbul'a getirilmiştir. Bulgaristan'da Rus işgalinin kısa sürdüğü dönemde (1877-1879) bazı kitaplar Rusya'ya götürülmüştür. Makalede, Bulgaristan topraklarında yüzyıllar boyunca biriken Osmanlı kitap mirasının yok edildiği veya dağıldığı, farklı yönlerde hayatta kalmaya çalıştığı çalkantılı savaş ve savaş sonrası dönem üzerinde daha ayrıntılı olarak durulacaktır.

Anahtar kelimeler: Bulgaristan, Osmanlı hakimiyeti, vakıf kütüphaneleri, Sofya, İstanbul, Rusya.

The Historical Course and Post-Ottoman Fate of Ottoman Waqf Libraries in Bulgaria

Abstract

The fate of the rich book collections accumulated during the centuries of Ottoman rule in Bulgarian lands was determined by the dynamics of social and political life, so that wars, state and political regime changes, and ideological conjuncture inevitably negatively affected the preservation of this heritage in its full content. According to the archival and narrative sources approximately 40 large Ottoman waqf libraries were founded in Bulgaria. After the establishment of the Principality of Bulgaria in 1878, a significant part of these collections were transferred to Sofia, thus creating the rich collection of the National Library. Some of the books were brought to Istanbul upon the insistence of the Ottoman government or by some librarians who escaped in the 1912-1913 Balkan wars. During the short period of Russian occupation in Bulgaria (1877-1879), some books were taken to Russia. The article focuses in more detail on the turbulent war and post-war period, when the Ottoman book heritage accumulated over centuries on the territory of Bulgaria was destroyed or dispersed and tried to survive in different directions.

Keywords: Bulgaria, Ottoman rule, foundation libraries, Sofia, Istanbul, Russia.

* DOI: 10.16971/vakiflar.1328734

Makalenin Geliş Tarihi / Received Date: Temmuz 2023 / July 2023

Makalenin Kabul Tarihi / Accepted Date: Ekim 2023 / October 2023

** Prof. Dr., Bulgarian Academy of Sciences, Sofia-BULGAIIRA; e-mail: orsa@mail.bg;
ORCID: <https://orcid.org/0009-0007-6578-3519>

Giriş

Bulgar topraklarındaki Osmanlı yönetimi sırasında, Orta Doğu yazı geleneğinin meyvesi olan Arapça, Farsça ve Türkçe dillerinde hatırı sayılır miktarda kitap birikmiştir. Bazı kitaplar buraya başka yerlerden gelmiş, bazıları buralarda kurulan Müslüman eğitim kurumlarında ya da tekke ve zaviyelerde istinsah edilmiş, bazıları ise yerel yazarların kaleminden çıkmıştır. 93 Harbi sırası ve sonrasında bu literatürün bir kısmı Bulgaristan Prensiği'nin başkenti Sofya'ya kurulan Halk Kütüphanesi'ne getirilmiştir. Bu kütüphanenin Şarkiyat Bölümü'nde Samakov, Vidin, Köstendil, Sofya, Lofça, İvraça, Plevne, Şumnu vb. şehirlerden getirilen kitaplar muhafaza edilmektedir. Ayrıca Arap harfli el yazmaları ya da matbu kitaplar hala ülkedeki kütüphanelerde, arşivlerde ve camilerde (Ziştova, Rusçuk, Razgrat, Filibe, Eski Cuma/Tirgovişte, vb.) bulunmaktadır. Doğu edebiyatının bir başka kısmı bazı Osmanlı kütüphanelerinin kütüphanecileri tarafından ya da Osmanlı yetkililerinin ısrarı üzerine İstanbul'a getirilmiştir. Rus işgalinin kısa sürdüğü dönemde (1877-1879) Osmanlı koleksiyonlarındaki bazı kitaplar ise Rusya'ya götürülmüştür. Geri kalanların kaderi talihsizdi - yağmalandılar ya da yangınlara kurban gittiler.

Bugün Sofya Şarkiyat Bölümü'nde muhafaza edilen yaklaşık 4000 el yazması ve 500 matbu kitabın önemli bir kısmı tasnif edilmiş ve çok sayıda tez, monografi, çalışma ve makalede analiz edilmiştir. Halbuki Türkiye ve Rusya'ya ulaşan el yazmaları ve matbu kitaplar tasnif edilmemiş olup, Rus ve Bulgar uzmanlar tarafından bunlar hakkında sadece birkaç yayın yapılmıştır (Sabev, 2017a: 16-25).

Şimdiye kadar bilinen arşiv ve anlatı kaynaklarına göre, Bulgar topraklarında yaklaşık 40 Osmanlı vakıf kütüphanesi veya koleksiyonu kurulmuş ve bunların yaklaşık üçte biri kendi personeli veya binası ile çeşitli süreler boyunca faaliyet göstermiştir (bkz. Ek 1, Tablo 1). Ancak, Osman Nuri Peremeci'nin belirttiği gibi, medresesi olan her şehir veya kasabada, hatta bazı köylerde değerli kitap koleksiyonları bulunduğundan, Osmanlı dönemi Bulgar topraklarındaki faal olan vakıf kütüphanelerinin gerçekte daha fazla olduğu varsayılabilir (Peremeci, 1942: 191; 2012: 276).

Bu kütüphanelerin çoğu XVIII. yüzyılda, çoğunlukla medreselerde kurulmuştur. Bu durum, o dönemde açılan medreselerin sayısının daha fazla olmasıyla ilgilidir (Sabev 2001: 71-73). Öte yandan, bu yüzyıla ait kütüphane kurma çabalarının yoğunlaşması Osmanlı idaresi altında bulunan tüm topraklarda gözlenmekteydi (Erünsal, 1998: 831-849). Bu durum, Lale Devri (1718-1730) olarak adlandırılan dönemde oldukça belirgin olan ve daha sonra da devam eden bilgiye, bilimlere ve kitaplara yönelik ilginin bir sonucuydu. Medreselerin birçoğunda eğitime uygun olan kitaplar, bazılarında ise ayrı oda ya da bina olarak kütüphane ve kütüphane personeli bulunmuştur. Eğitim kurslarının düzenlendiği camilerde ve bazı tekke ve zaviyelerde de kitap yer almıştır.

Vakıf kütüphanelerinin kuruluşlarında sahip oldukları koleksiyonlar yeni bağışlar veya başka koleksiyonların katılmasıyla zenginleşmiştir. Bu süreç ağırlıklı olarak XVIII. ve XIX. yüzyıllarda yaşandı. Koleksiyonların zenginleşmesi büyük ölçüde, mevcut birkaç küçük vakıf kütüphanesi veya özel koleksiyonların (genellikle kurucu ailenin üyelerinin) birleştirilmesi yanı sıra, Osmanlı matbaacılığının gelişmesi ve bunun sonucunda bu yüzyılda baskı üretiminin önemli ölçüde artmasıyla mümkün olmuştur.

Koleksiyonların birleştirilme sürecinin bir sonucu olarak, XIX. yüzyılda Bulgaristan topraklarında aşağıda ayrıntılı olarak tarafımızca tanıttığımız birkaç büyük Osmanlı vakıf kütüphanesi oluşmuştur. Bu yeni birleştirilen kütüphaneler artık kurucularının ismiyle değil buldukları şehrin ismiyle bilinmekteydiler.

Sofya Kütüphanesi

Bu kütüphane, Sofu Mehmed Paşa (1547), Mustafa Efendi ve Mehmed Efendi (1777'den önce), Hacı Ebubekir Efendi (1777) ve muhtemelen Sofya'daki birkaç vakıf kütüphanesinin (çoğunlukla medreselerdeki) birleştirilmesiyle oluşturulmuştur. Bu süreç Sofya müftüleri olan Mustafa Efendi ve Mehmed Efendi ile Hacı Ebubekir Efendi kütüphanelerindeki kütüphanecinin aynı kişi olmasıyla başlamıştır (Sabev 2012). Daha sonraları bu şekilde genişletilmiş olan kitaplık, Sofya kadısı Mevlânâ Seyfullah Efendi tarafından H. 974/M. 1566-1567 yılında inşa ettirilmiş olan Banyâ Başî Camisi'nin güneybatı cephesindeki taş ek binaya yerleştirilmiştir (Mikov, 2019: 28-29). Bu kitaplıkta bulunan el yazmaları ve matbu kitapların üzerine *Sofya Kütüphanesi (Kütübhâne-i Sofya)* ifadesini içeren vakfiyet yazı ve mühürleri konulmuştur (Sabev, 2017a: 252-258).

Samakov Kütüphanesi

Bosna Valisi Mehmed Hüsrev Paşa'nın H. 1256/M. 1840-1841 yılında, memleketi Samakov'da kurduğu kütüphanenin koleksiyonu yine bu kasabada daha önce ecdatları tarafından kurulan kitaplıkların birleştirilmesiyle meydana gelmiştir (Sabev, 2017b). Mehmed Hüsrev Paşa, amcası olan Emin Ağa'nın kurduğu mescidinin kütüphanesini, büyük dedesi olan Hacı Süleyman Efendi'nin kurduğu kütüphaneyi, Keşfi Efendi'nin bu kasabada kurduğu medrese için vakfettiği kitaplığı ve muhtemelen Samakov'da bulunan diğer medrese ve camilerde bulunan kitaplıkları kendisinin kurduğu kütüphaneye getirtip birleştirmiştir (Kenderova, 2002a: 131). Sofya örneğinde olduğu gibi birleştirme süreci Mehmed Hüsrev Paşa'dan önce başlamıştır. 1829-1842 yılları arasında Hacı Süleyman Efendi'nin ismiyle anılan ve *Genel Kütüphane (kütübhâne-i umûmî)* olarak adlandırılıp Samakov sakinlerinin özel koleksiyonlarının yanı sıra Keşfi Efendi'nin vakfettiği kitaplarını içeren iki vakıf kütüphanesinin kütüphanecisi aynı kişiydi (Kenderova, 2002a: 13). Kasabada bulunan Halvetî zaviyesinde bulunan kitaplar da muhtemelen Mehmed Hüsrev Paşa'nın kurduğu kütüphaneye aktarılmıştır. Samakov'da mevcut kitaplıkların birleştirilmesi sonucunda kurulan bu yeni kütüphanede bulunan kitapların üzerine H. 1259/M. 1843-1844 yılını ve *Samakov Kütüphanesi (Kütübhâne-i Samakov)* ibaresini içeren vakıf mührü konulmuştur (Sabev, 2017a: 258-259).

Vidin Kütüphanesi

Benzer bir kütüphane birleştirilmesi Vidin'de de görülmüştür. Vidin muhafızı Pazvantoğlu Osman Ağa (ö. 1807), H. 1215/M. 1800-1801 yılında babası Ömer Ağa (ö. 1788) anısına yaptırdığı caminin yanı sıra, H. 1217/M. 1802-1803 yılında ayrı bir kütüphane binası inşa ettirmiştir (Altay, 2020: 189). Bu bina, Şumnu'daki Tombul Cami külliyesindeki yanısıra günümüze ulaşan Bulgaristan sınırlarında diğer bir Osmanlı kütüphane binasıdır.

Başlangıçta kütüphanede Ömer Ağa'nın ve oğlu Osman Ağa'nın kendisi tarafından babasının anısına vakfettikleri kitaplar bulunuyordu. Daha sonraları bu kütüphaneye, Osman Ağa'nın annesi Rukiye Hatun'un kurduğu ve muhtemelen Ak Cami olarak adlandırılan camide muhafaza edilen kitaplığın yanı sıra Vidin medrese, cami ve tekkelerindeki (örneğin Selahaddin Baba Tekkesi) kitaplarla birlikte yine bu kütüphane için vakfedilen özel koleksiyonlar da taşınmıştır. Pazvantoğlu Osman Ağa Kütüphanesi'nin inşasından sonra, kitap bağışlamak isteyen Vidin sakinleri ayrı bir kütüphane kurma yerine bu yeni kütüphane için kitap vakfetmeyi tercih etmiş görünüyor. Vidin'in bir sonraki muhafızı İdris Paşa (1807-1810) tarafından vakfedilen kitaplar da bu kütüphanede muhafaza edilmiştir. Haziran 1826'da, dönemin Vidin mutasarrıfı İbrahim Paşa (1824-1827) ve Şeriat Mahkemesi vasıtasıyla merhum kadı Arif Efendi'nin vakfettiği 36 cilt

Bulgaristan'daki Osmanlı Vakıf Kütüphanelerinin Tarihi Seyri ve Osmanlı Sonrası Kaderi

kitap yine Pazvantoğlu Osman Ağa Kütüphanesi'ne yerleştirildi. Sofya ve Samakov örneklerine benzer şekilde, bu kütüphanenin kitaplarının üzerine H. 1265/M. 1848-1849 tarihini taşıyan ve *Vidin Kütüphanesi (Kütübhâne-i Vidin)* ibaresini içeren vakıf mührü konulmuştur (Sabev, 2017a: 260-270).

1837 yılında Pazvantoğlu Osman Ağa'nın kurduğu vakfın denetlenmesiyle ilgili bazıları ödünç alınıp iade edilmemiş veya kaybolmuş olduğu için kütüphaneye ait kitapları toplamak ve düzenlemek amacıyla bir kütüphane kataloğu hazırlandı. Ödünç alınan kitapların kütüphaneciye iade edilmesi gerekiyordu. Katalogda 2390 cilt el yazması ve 73 cilt matbu kitap, yani toplam 2463 başlık listelenmiş ve bunların hangi koleksiyonlardan geldiği belirtilmiştir (Kenderova, 2002b: 126-127; 2016: 457-458, 474). Vidin'deki Avusturya konsolos yardımcısı tarafından 1860 yılında Viyana'daki Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen listede 2500 cilt kaydedilmiştir (Flügel, 1865: 57).

Köstendil Kütüphanesi

Bir şehirdeki mevcut kütüphanelerin birleştirilmesi sürecinin başka bir örneği Köstendil'de görmek mümkündür. Bâb-ı Âlî kapıcıbaşlarından Çelebi Ağaoğlu Mollazâde Mehmed Ağa (ö. 1876), memleketi olan Köstendil'de bulunan medreselerde (özellikle Eski Medrese ve Yeni Medrese olarak adlandırılan iki medrese) ve şehirde mevcut olan diğer birkaç kitap koleksiyonunu bir araya getirip H. 1271/M. 1854-1855 yılında Fatih Camisi'nin yanında bir vakıf kütüphanesi kurmuştur. Yeni kurulan kütüphanenin kitaplarının üzerine H. 1271/M. 1854-1855 yılını ve *Köstendil Kütüphanesi (Kütübhâne-i Köstendil)* ibaresini içeren vakıf mührü konulmuştur (Sabev, 2017a: 259-260).

Şumnu Kütüphanesi

Benzer kütüphane birleştirme süreci Şumnu'da da yaşanmıştır. Şumnu'da birleştirilmiş olan kitaplığın en önemli kısmı sadrazam kethüdası Şerif Halil Ağa'nın H. 1157/1744 yılında memleketi olan Şumnu'da inşa ettirdiği Tombul Cami külliyesinde yer alan medrese kütüphanesinin kitaplarından oluşmaktadır. 1745 yılında yapılan bir envantere göre bu kütüphanedeki kitapların sayısı 222 cilttir (Sabev 2007). Sonradan bu kitaplık Şumnu'daki diğer mevcut kütüphane koleksiyonları da dahil edilerek zenginleştirilmiştir. Devredilen kitaplar arasında Solak Sinan Camisi'nin medresesi için bağışlananların da olduğu tespit edilmiştir (Kenderova, 2002b: 122, 124, 142-143; 2018: 325-326). Bu kütüphanenin kitapları bugün Sofya Ulusal Kütüphanesi'nde muhafaza olunup aralarında yaklaşık 800 el yazması ve yaklaşık 1500-1600 arası matbu kitap bulunmaktadır (Kenderova, 2018: 327).

Ancak Sofya, Vidin, Samakov ve Köstendil örneklerinin aksine Şumnu'da Tombul Camii kütüphanesinde şehirden bir araya toplanan kitapların üzerine "Şumnu Kütüphanesi" ibaresini taşıyan bir vakıf mührü konulmamıştır (Stoilova, 2017a: 334).

Şehir Kütüphaneleri

Görüldüğü üzere, bazı şehirlerde eskiden kurulmuş vakıf kütüphaneleri müşterek bir kütüphanecinin tayiniyle ya da tek bir yere taşınarak birleştirilmesi sonucu olarak şehirdeki medrese hocalarıyla öğrencilerinin ve kitapseverlerin okuma ihtiyaçlarını karşılayan bir nevi "şehir" kütüphaneleri ortaya çıktı. Bu amaçla Vidin, Samakov ve Köstendil'de olduğu gibi yeni kütüphane binaları inşa edilmiş ya da Sofya'da olduğu gibi genellikle camilere eklenmiş uygun binalar veya Şumnu'daki Tombul Cami külliyesindeki kütüphane gibi daha iyi kitap muhafaza şartlarını sağlayan tesisler kullanılmıştır. Esas olarak Osmanlı yöneticilerinin girişimiyle memleketlerinde kurulan bu kütüphaneler, modern şehir veya belediye kütüphanelerinin prototipiydi.

Mevcut vakıf kütüphanelerinin birleştirilmesi, Sultan II. Mahmud (1808-1839) döneminde Osmanlı kütüphane sistemini yeniden düzenlemek için alınan önlemlerden biriydi. Bu aynı zamanda 1826 yılında kurulan Evkâf-ı Hümayûn Nezâreti'nin faaliyetleriyle de bağlantılıydı. Ardından Osmanlı İmparatorluğu'ndaki tüm vakıflar yeni nezâretin şemsiyesi ve kontrolü altına girdi. Bununla bağlantılı olarak, mevcut kütüphane koleksiyonlarının envanteri çıkarılmış, güncel kataloglar hazırlanmış ve bazı koleksiyonlar daha uygun depolama yerlerine aktarılmıştır (Erünsal, 2015: 260). Bu süreç bağlamında, Vidin ve Samakov'daki kütüphanelerin katalogları da hazırlanmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun farklı vilayetlerindeki kütüphane koleksiyonlarının birleştirilmesi ve bir araya getirilmesi süreci XIX. yüzyıl boyunca devam etmiş ve özellikle Sultan Abdülhamid döneminde (1876-1809) yoğunlaşmıştır. Bu önlemler sadece vakfolunan kitap koleksiyonlarının daha iyi korunmasını amaçlamıyor, aynı zamanda kütüphanelerin işlevlerine ilişkin değişen bir vizyonla da ilgiliydi. Örneğin, H. 1296/M. 1878-1879 tarihli bir raporda, o dönemde Şam valisi olan Midhat Paşa (1878-1880), Şam'ın çeşitli yerlerine dağılmış olan kitap koleksiyonlarının, sürekli yok olmalarını önlemek, ilgili vakıfların mütevellilerinin kontrolünde olmaları nedeniyle ulaşmazlıklarını gidermek ve şehirde kitaplardan yararlanmak isteyen herkesin kitaplara erişimini sağlamak için tek bir yerde bir araya getirildiğini belirtmiştir (Erünsal, 2015: 287). 1882 yılında ise İstanbul'da *Osmanlı Umûmî Kütüphanesi (Kütübhâne-i Umûmî-i Osmânî)* adı altında bir halk kütüphanesi kuruldu. Resmi olarak 1884 yılında halka açılan bu kütüphane için Sultan II. Beyazıt Camisi Külliyesi'ndeki imaretin yenilenmiş binası tahsis edildi. 1961 yılında bulunduğu yerinden dolayı bu kütüphane *Beyazıt Devlet Kütüphanesi* adını almıştır. Depo kütüphanesi görevini de üstlenen bu kurum, Osmanlı Maarif Nezâreti'ne bağlı olup İstanbul'daki bazı cami ve medreselerin yanı sıra Bulgaristan toprakları da dâhil olmak üzere taşradan kütüphane koleksiyonları buraya aktarılırdı (Duman, 1992: 51-52; Erünsal, 2008: 229-339; Anameriç, 2014: 103-111).

Sofya, Vidin, Samakov, Köstendil ve Şumnu şehirlerinde mevcut olan vakıf kütüphanelerinin birleştirilmesi süreci dışında, Filibe, Tırnova, Rusçuk, Zıştova, Lofça, Razgrad gibi Bulgaristan'daki Osmanlı kütüphaneciliğinin diğer önemli merkezlerinde böyle bir sürece dair bilinen bir kanıt yoktur. Bu yerleşimlerde bulunmuş olan medrese, cami ve tekkelerde kurulan daha mütevazı kütüphaneler birleştirilmemiş gibi görünmektedir. Bunlara kıyasla birleştirilmiş olan ve bir nevi "şehir" kütüphanelerine dönüştürülen kütüphanelerin 93 Harbi esnası ve sonrasındaki kaderi daha olumluydu. Çünkü bunların yağmalanması, yok edilmesi ve dağıtılması daha zor olup büyük bir kısmı kurtarılıp Sofya Halk Kütüphanesi'ne teslim edildi, bir kısmı savaş ganimeti olarak Rusya'ya götürüldü, diğerleri ise Osmanlı hükümeti tarafından sahiplenilip İstanbul'a getirildi. Geride kalanlar bölgesel müze ve arşivlerde ya da yerel camilerde korunmaya bırakıldı.

93 Harbi Sırası Kütüphanelerin Kaderi

93 Harbi sonucu olarak Bulgar Prensiği'nin kuruluşundan sonraki dönemde bu savaştan önce kurulan Osmanlı kütüphanelerindeki kitapların kaderi doğrudan dört ana faktöre bağlıdır - bu kitapların en azından bir kısmını *Milli Kütüphane* için değerli bulan Bulgar devleti; Osmanlı mirasının bir unsuru olarak bu kitaplar üzerinde hak iddia eden Osmanlı devleti; bu kitapları bir savaş ganimeti olarak gören Rus devleti; ve son olarak, bu kitapları eğitim ve kültürel amaçlarla kullanmaya devam etmekte ısrar eden yerel Müslüman topluluklar.

93 Harbi sırasında Bulgar topraklarında ele geçirilen şehirlerde, Rus askeri birlikleri kaçınılmaz olarak orada bulunan Osmanlı kütüphaneleriyle karşılaştı. Bazen Rus ordusu Müslümanların dini binalarını askeri ve başka amaçlarla kullanmıştır. Örneğin, Rus doktor Sergey Petroviç Botkin 22 Haziran 1877 tarihli

Bulgaristan'daki Osmanlı Vakıf Kütüphanelerinin Tarihi Seyri ve Osmanlı Sonrası Kaderi

bir mektubunda Zıştova'daki bir medresenin Rus askerî hastahanesine dönüştürüldüğünü yazıp "Türkiye'ye yaptığım yolculuğun bir hatırası olarak size gönderdiğim gibi, sokakların her tarafına dağılmış Kuran sayfaları var" ifadesi kullanmıştır (Botkin, 1893: 37-38). Söz konusu medrese büyük ihtimalle darüssaade ağası olan Hacı Beşir Ağa'nın 1745 yılında Zıştova'da inşa ettirdiği medrese olup bünyesinde bir de kütüphane vardı (Sabev, 2017a: 153-156). Burada bulunan kitapların bir kısmı Rus işgalinin kurbanı olmuşsa da diğeri bir kısmı Hacı Beşir Ağa Camisi'nde korunmuştur (Stajnova, 1982: 160-161).

Savaş sırasında sahipsiz kalan Osmanlı kütüphaneleri Bulgar halkı tarafından da yağmalanmıştır. Benzer yağmalara tanık olan tarihçi Mosko Moskov (1863-1947), 1763 yılında Hacı Ali Ağa tarafından inşa ettirilen Tırnova'daki Kurşunlu Cami'nin kütüphanesinin (Sabev, 2017a: 206-210) başına 1877 yazında benzer bir talihsizlik geldiğini anlatmaktadır. Savaş sırasında 13-14 yaşlarında olan Moskov hatıralarında şunları yazmıştır:

"Rus-Türk Savaşı sırasında Ruslar şehre geldiklerinde, onu (kütüphane binasını) büyük ve sağlam bir asma kilitle kilitlenmiş olarak buldular. Kapıyı demirle kırdılar, içeri girdiler ve dolaplara özenle yerleştirilmiş kitaplar buldular. Çocuklar bunları yağmaladı, bazılarını belediye binasına götürdü ve birçoğunu da sokağa saçtı. Türkler daha sonra bu kütüphanede Bulgaristan ve Tırnova tarihi hakkında birçok değerli el yazması bulunduğunu söylemişlerdir." (Baev 2018; Milçeva 2020).

Tırnova ile ilgili 1907 yılı için hazırlanan bir rehber kitabında ise bu yağmalama daha net bir şekilde ve kınama dolu sözlerle anlatılmıştır:

"Şehir 1877'de Rus askeri birlikleri tarafından ele geçirildiğinde, Türk olan kütüphane binasına girildi, kitaplar yağmalanarak caminin ve sokağın zeminine atıldı. Tarihimiz için çok değerli olan bu kütüphaneye el atan ve onu koruyan tek bir Bulgar ya da Rus olmadı! Birkaç hafta boyunca kitaplar bu hazineden çıkarıldı ve Türk kitabı olduğundan sokaklarda yırtıldı ya da biber, zeytin vb. sarmak için bakkallara satıldı. Bu camiden konağa kadar uzanan cadde siyah, kırmızı ve mavi Türkçe yazılarla süslü kâğıtlarla kaplıydı." (Markov, 1907: 24; Baev, 2018).

O zamanlar on iki yaşında olan ve daha sonra yine tarihçi olan görgü tanığı Todor Yankov'un (1865-1941) tanıklığı da benzerdir:

"Şehrin Ruslar tarafından ele geçirilmesinden sonra yağma - Türk çarşılarının ve evlerinin yağmalanması - başladığında daha sonra anlaşıldığı gibi dini kitapların yanı sıra, Tırnova'nın Türkler tarafından ele geçirilmesini anlatan ve başka tarih içerikli değerli kitapların da bulunduğu bu kütüphane de yağmaya maruz kaldı. Bu geçmişi hatırlarken, kırmızı ve mavi Türkçe yazılarla çizgili kalın yeşilimsi iç yapraklarıyla bu pahalı ciltli kitapların dağıldığını ve yırtıldığını hatırlıyorum. Yırtıklar, harabeye dönmüş kütüphane binasının zeminini, avluyu ve sokağı kaplamıştı. Bu kitapların yapraklarının birçoğu bakkal dükkanlarında pratik bir kullanım alanı bulurken, kimsenin aklının ucundan geçmeyip - teselli için diyelim ki beş yüzyıl süren bir esarettten dolayı - tarihimizin en değerli kaynaklarının vahşice yok edilirdi. Ruslar bile bu zengin kütüphaneyi kurtarmak için hiçbir şey yapmadı." (Yankov, 1939: 46-47; Baev, 2018).

Benzer talihsizlik Vidin'deki Pazvantoğlu Osman Ağa tarafından kurulan büyük Osmanlı kütüphanesinin de başına geldi. İstanbul Rus Büyükelçiliği'nden Osmanlı Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen 5 Haziran 1879 tarihli Fransızca yazılan bir mektupta Vidin kütüphanesindeki kitapların bir kısmının imha edildiği, bir kısmının da yağmalanarak sahaflara satıldığı belirtilmiştir. Osmanlı kurumları arasında daha sonra yapılan 15 Haziran 1879 tarihli yazışmalarda, değerli kitaplardan yırtılan yapraklarının Vidin'deki bakkal dükkanlarında kahve ve şeker satmak için huni yapımında kullanıldığı iddia edilmektedir (Altay, 2020: 192-193).

Rusya'ya Kitap Gönderme Çabaları

Osmanlı kitap mirası savaş sırasında bir yağma kurbanı haline geldiğinden, savaş sırasında ve sonrasında korunması ve envanterini çıkarılması için önlemler alınmıştır. Konstantin İreçek, Rus başkomutanlarının emriyle, kitapları “halkın vandalizminden” korumak için camilere nöbetçiler yerleştirildiğini belirtmektedir (İreçek, 1899: 313; Stajnova, 1979: 62). Rus ordusunun Balkanlarda bulunan birliklerinin başkomutanı General Eduard Totleben'e (Nisan 1878-Ocak 1879) gönderdiği Temmuz 1878 tarihli ilk raporunda, Bulgar topraklarında vazife gören Rus komiseri Alexander Dondukov-Korsakov şunu ifade etmiştir:

“Rus askerî birlikleri tarafından ele geçirilen bazı Bulgar şehirlerinde, aralarında çok eski eserlerin de bulunduğu Türkçe, Arapça ve Farsça kitap ve el yazmalarından oluşan büyük kütüphane binaları bulundu. Bu eserlerin korunması için önlemler alınmış ve ayrıntılı envanterler yapmak üzere görevlendirilecek kişiler aranmaktadır” (Muratov, 1905: 119; Ivanova, 2007: 410-411).

Savaşa katılan A. H. Tseretelev, 1878'de Rus işgal yetkililerinin yerel halk tarafından camilerden yağmalanan her şeyin iade edilmesi için emir verdiklerini belirtmiştir (Zaytsev, 2022: 8). Şubat 1878'de, Sofya Valisi Pyotr Vladimiroviç Alabin'in (1824-1896) talimatıyla Samakov kaymakamı, Samakov meclisine hitaben şehir sakinleri tarafından *Hüsrev Paşa Kütüphanesi*'nden yağmalanan kitap ve eşyaların en kısa sürede kütüphaneye iade edilmesi çağrısında bulunmuştur (Zaytsev, 2022: 9-10).

Bulgaristan Devlet Arşivi'nin Lofça şubesinde, Rus işgali döneminden kalma ve Rus tarafının savaş sırasında el konulan Osmanlı kütüphanelerindeki kitapları yağma nedenlerini ortaya koyan bir dosya bulunmaktadır. Dosya, “Rus askerî birlikleri tarafından ele geçirilen Türk kasabalarındaki Türk kütüphanelerini korumak için önlemler almak üzere Tırnova valisinin talimatı ile ilgili dosya, 1878” başlığı altında Lofça Belediye Meclisi'nde tutulmuştur.¹ İçinde o dönemde Tuna valisi olan N. S. Şterbinski'nin ilçe başkanlarına ve Tırnova polis şefine gönderdiği 3 Nisan 1878 tarihli bir mektubun sureti bulunmaktadır. Mektubun içeriğine göre, Petersburg Üniversitesi Doğu Dilleri Fakültesi'nin isteği üzerine savaş sırasında ele geçirilen kitapların “savaş ganimeti olarak” söz konusu fakültenin kütüphanesine verilmesi gerekiyordu (Nikolov-Gerd, 2012: 53, 138-140).² Bu emre uygun olarak, Lofça Belediye Meclisi, 13 Mayıs 1878 tarihli bir mektupla, Lofça ilçe başkanına, Rus işgali sırasında “tüm kitapların parçalandığını, bu nedenle şu anda elimizde Eylül 1877'de Türk evlerinden toplanan iki sandık dolusu çeşitli Türkçe kitaptan başka bir şey olmadığını” bildirdiştir.³ Dosyada ayrıca 8 Haziran 1878 tarihinde Lofça'da kaleme alınan “Kalan Türkçe Kitapların Envanteri” de yer almaktadır. Söz konusu envanterde Kiril alfabesiyle 260 cildin başlıkları kaydedilmiştir.⁴

Ancak Rus akademisyen İlya Zaytsev, Rus işgal makamlarının Bulgaristan'daki Osmanlı kitap mirasını korumaya yönelik öncelikli kaygıları göz önünde bulundurulduğunda, bugün Rusya'da bulunan Osmanlı el yazmalarının toplu bir şekilde oraya götürülmesine yönelik bir planın sonucu olmadığını, rastgele kişiler tarafından getirilen “tesadüfi ganimetler” olduğunu iddia etmektedir (Zaytsev, 2022: 10). Halbuki Rusya diğer savaşlarda da Müslüman kitap mirasına benzer bir tutum sergilemiştir. Örneğin, 1826-1829 yılları arasında Rusya'nın İran ve Osmanlı İmparatorluğu ile yaptığı savaşlarda, Rus işgali altındaki Erdebil, Erzurum, Beyazıt vb. bölgelerden değerli el yazmaları Petersburg'a taşınmıştır (Çaycıoğlu, 2020: 167-185).

1 Lofça Devlet Arşivi, fon 25K, gömlek 1, dosya 673.

2 Lofça Devlet Arşivi, fon 25K, gömlek 1, dosya 673, v. 3

3 Lofça Devlet Arşivi, fon 25K, gömlek 1, dosya 673, v. 2.

4 Lofça Devlet Arşivi, fon 25K, gömlek 1, dosya 673, v. 5-8.

Bulgaristan'daki Osmanlı Vakıf Kütüphanelerinin Tarihi Seyri ve Osmanlı Sonrası Kaderi

Rus işgal makamlarının Bulgaristan'daki Osmanlı kitap mirasını bir "savaş ganimeti" kaynağı olarak algıladıkları hem yukarıda bahsi geçen Tırnova valisinin talimatından hem de 93 Harbi arefesinde ve 1876-1878 yıllarında Bulgar bilim adamı Marin Drinov'un başkanlığında gerçekleştirilmesi düşünülen bir takım Rus bilim adamlarının Bulgaristan gezi projesinden anlaşılmaktadır. Bilimsel gezinin amacı Bulgaristan'da "bir halk müzesi veya kütüphanesi temelini oluşturacak" arkeolojik malzemeler, el yazmaları ve etnografik eserler toplamaktı (Nikolov-Gerd, 2012: 43-45). 1928-1934 yılları arasında müdürü olan Veliko Yordanov'un Sofya Milli Kütüphanesi'nin kuruluş tarihini anlatan kitabına göre, bu proje Rus işgali döneminde de yürürlükte olup o dönemde Diyanet ve Eğitim İşleri Dairesi Başkanı olan Marin Drinov proje konusunda Rus meslektaşlarını bilgilendiriyordu (Yordanov, 1930: 56-57). Savaş sırası ve sonrasında yaşanan karmaşık durum projenin fiilen uygulanmasına elverişli olmasa da, Rus işgal makamları ve yerel Bulgar yöneticileri çeşitli tarihi eserlerin korunması için belirli adımlar atılmasını öngörmüşlerdir. Ancak yukarıda bahsedilen Dondukov-Korsakov raporundan da anlaşılacağı üzere, aslında Rus işgal makamlarının Osmanlı ordusu Bulgar şehirlerinden geri adım atarken böylesine zengin Osmanlı kitap koleksiyonlarıyla karşılaşacaklarına dair önceden hiçbir fikirleri yoktu ve dolayısıyla ilgili envanterleri hazırlayacak Doğu edebiyatı konusunda eğitimli uzmanları da yoktu.

Veliko Yordanov, Rus işgali sırasında "Lofça, Plevne ve diğer yerlerdeki Türkçe kitapların" Sofya'ya gönderildiğini ve yeni kurulan Milli Kütüphane'ye teslim edildiğini belirtip "bir miktar kitabın seçilerek Rusya'ya gönderildiğini" yazıyor (Yordanov, 1930: 56). Açıkçası, lojistik açıdan Rus işgal yönetimi kurulurken ele geçirilen tüm "Türkçe kitapları" savaş ganimeti olarak Rusya'ya götürmek imkansızdı ve bu nedenle Ruslar tarafından sadece cilt, hatt ve tezhip bakımından daha değerli olan belirli sayıda el yazması seçildi. Rus uzmanlarının sağladıkları bilgilere göre bazı özel koleksiyonların dışında, 1828-1829 ve 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşları sırasında ve sonrasında Rusya'ya götürülen el yazmaları aşağıdaki müze, arşiv ve halk kütüphanelerinde korunmaktadır:

- *Moskova*: Devlet Halk Tarihi Kütüphanesi, Rusya Devlet Kütüphanesi, Moskova Devlet Üniversitesi Araştırma Kütüphanesi, Devlet Doğu Müzesi, Moskova Devlet Uluslararası İlişkiler Enstitüsü Kütüphanesi
- *St Petersburg*: Rusya Bilimler Akademisi Doğu El Yazmaları Enstitüsü
- *Ivanovo*: D. G. Burylin'in adını taşıyan Devlet Tarih ve Bölge Müzesi
- *Yalta*: Yalta Tarih ve Edebiyat Müzesi (Zaytsev, 2022: 7-8).

Şimdiye kadar Bulgaristan'daki Osmanlı kütüphanelerinden Rus kütüphanelerine götürülen birkaç el yazması hakkında somut veriler bulunmaktadır. Moskova Devlet Üniversitesi Araştırma Kütüphanesi Nadir Kitaplar ve El Yazmaları Bölümü'nde Samakov Kütüphanesi koleksiyonuna ait bir el yazması (fetva koleksiyonu) bulunmaktadır (Ivanova, 2007: 412-415). Moskova kütüphanelerinde, 1763 yılında Tırnova'da Kurşunlu Cami ile beraber inşa edilen Hacı Ali Ağa Kütüphanesi'ne ait el yazmaları da bulunmaktadır (Sabev, 2017a: 206-211). İlya Zaitsev, biri Devlet Halk Tarihi Kütüphanesi'ndeki İbrahim Halebi'nin (ö. 1549) İslâm hukuku üzerine, diğeri Rusya Devlet Kütüphanesi'ndeki İmam Nevevi'nin (ö. 1277) Hadis ilmi üzerine iki el yazmasının Hacı Ali Ağa'nın 1176/1762-1763 tarihli vakıf mühürlerini taşıdığını bildirmektedir. İkinci nüshada, İslav Hayırsever Cemiyeti'nin başkanı olarak 93 Harbine katılan ve Rus subaylarla, özellikle de Alabin ile yakın temas halinde olan Ivan Sergeyeviç Aksakov'un kişisel kütüphanesinden bir temellük mührü bulunmaktadır (Zaitsev, 2007: 420-423). Zaytsev'in son araştırması, bugüne kadar Tırnova'da bulunmuş olan bu kütüphaneden dört el yazmasının yanı sıra Filibe (1), Samakov (1),

Silistre (2), Sofya (2) ve Pazarlık (1) menşeli başka el yazmalarının Rusya'daki koleksiyonlarda korunduğunu göstermektedir (Zaytsev, 2022: 7, 12-13, 48-50, 52-53, 56-58, 62-64, 66-67).

Türkiye'ye Götürülen Osmanlı Kitap Koleksiyonları

Vidin Kütüphanesi'nden Kitaplar

Osmanlı döneminde Vidin Kütüphanesi'ne ait olan kitaplar 1888 yılının başında Sofya Milli Kütüphanesi'ne nakledildi. Veliko Yordanov'a göre o esnada 24 sandığa sığdırılan 2664 ciltten 2014 cilt Osmanlı Devleti'ne teslim edilip, kalan 650 cilt Sofya'da bırakılmıştır (Yordanov, 1930: 134-135, 197; Kenderova, 2002b: 126).

Bu kitapların ilk önce Sofya'ya sonradan bir kısmının ise İstanbul'a nakledilmesi, Osmanlı Devleti'nin Vidin koleksiyonunun tamamının kendisine teslim edilmesi yönündeki talebiyle bağlantılıdır. Osmanlı'nın bu kütüphaneye olan ilgisi, yukarıda bahsedildiği üzere İstanbul Rus Büyükelçiliği'nden Osmanlı Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen ve Vidin Kütüphanesi'ndeki kitapların bir kısmının imha edildiğini, diğerlerinin ise yağmalanarak kitapçılara satıldığını belirten 5 Haziran 1879 tarihli mektuptan kaynaklandı. Osmanlı Dışişleri Bakanlığı hemen harekete geçerek 15 Haziran 1879'da Osmanlı Başmüftüsünü durumdan haberdar etti ve bu kütüphanenin Osmanlı başkentine nakledilmesi için çaba gösterilmesini tavsiye etti. Osmanlı yetkilileri ancak Nisan 1882'den itibaren bu yönde somut adımlar atmıştır (Altay, 2020: 192-193). 3 Ağustos 1882'de Osmanlı Maarif Nezâreti, Bulgar Prenslik Makamı'na Vidin'deki yerel makamlardan Müslümanların Vidin Kütüphanesi'ndeki kitaplara erişimini sağlamalarını talep eden bir mektup gönderdi (Anameriç, 2014: 14). Yine 1882 yılında İstanbul'da Osmanlı Halk Kütüphanesi'nin (*Kütübhaneye-i Umûmî-i Osmânî*) kurulmasıyla, başkent içinde ve dışında bulunan çok sayıda olan kitap koleksiyonunu mümkün olduğunca bir araya getiren Osmanlı yetkilileri, Bulgaristan'da kalan Osmanlı mirası kitap koleksiyonlarına da dikkat ettiler. Eylül 1882'de Osmanlı hükümeti, Hüsni Efendi adında özel bir memur tayin ederek, Bulgaristan'dan başlayarak diğer ülkelerle birlikte Osmanlı'nın kaybettiği topraklarındaki vakıf kütüphanelerinde kalan kitapları dört ay içinde araştırarak Osmanlı başkentine getirilmesini istedi (Erünsal, 2008: 277). Şûrâ-yı Devlet, 19 Mart 1883 tarihli bir yazıyla Maarif Nezâreti'nden Vidin'de bulunan kitapların yanı sıra başka yerlerde de bulunan kitapların nakli için Bulgar diplomatik temsilcisiyle temasa geçilmesi kararı doğrultusunda ne gibi adımlar atıldığının bildirilmesini istemiştir (Erünsal, 2008: 278). Söz konusu memurun bu görevi gerçekten yerine getirip getirmediği net değildir, çünkü Sadrazamlık makamından Maarif Nezâreti'ne yazılan 7 Mayıs 1883 tarihli bir yazıda bu memurun bu yerlere gidip gitmediğine dair bir cevap istenmektedir (Erünsal, 2008: 278). Bu arada, Nisan 1883'te Osmanlı Devleti, Bulgaristan Prensliği ve Doğu Rumeli'de bulunan Osmanlı mirası kitaplardan bazı nüshaların Osmanlı başkentine getirildiği ve "bazı yabancılara" gizlice satıldığı bilgisini aldı.⁵ Hariciye Nezâreti'nin Şûrâ-yı Devlet'e gönderdiği 19 Haziran 1883 tarihli bir rapordan, Bulgar Prensliği'nin Vidin'de bulunan kitapları Osmanlı Devleti'ne teslim talebine olumlu bakmadığı anlaşılmaktadır.⁶

Aslında, sadrazamın sultana yazdığı 8 Eylül 1884 tarihli mektuptan da anlaşılacağı üzere, Osmanlı yetkililerinin Vidin Kütüphanesi'ne olan ilgisi, Temmuz 1879'de imzalanan Berlin Antlaşması sonucunda Osmanlı Devleti'nden ayrılan topraklardaki ve Kıbrıs ile Bosna'daki "Müslüman kitaplarının" "mümkünse" İstanbul'a nakledilmesi arzusu bağlamındaydı. Amaç, bu mirasın kaybolmasını ve yer yüzünden si-

5 BOA, ŞD, 209/24, lef 2, 3, 6.

6 BOA, ŞD, 209/24, lef 1.

Bulgaristan'daki Osmanlı Vakıf Kütüphanelerinin Tarihi Seyri ve Osmanlı Sonrası Kaderi

linmesini önlemektir. Bu konuda, Kıbrıs ve Bosna'yı işgal eden İngiltere (Büyük Britanya) ve Avusturya (Avusturya-Macaristan) büyükelçiliklerinin yanı sıra Sofya ve Filibe, Larissa (Yunanistan), Bosna, Kıbrıs, Tulça ve Köstence'deki bölge müftüleri bilgilendirilmiştir.⁷

Şubat 1887 tarihli Osmanlı belgelerinden de anlaşılacağı üzere, mesele birkaç yıl uzamıştır (Altay, 2020: 193-194). Bulgar Prensligi'nin İstanbul'daki diplomatik temsilcisi Georgi Vilkoviç (1887-1892), Bulgaristan Dışişleri ve Diyanet İşleri Bakanlığı'na gönderdiği 31 Mart 1887 tarihli bir mektupta şunları yazmıştır:

“Dün buradaki milli eğitim bakanı bana, son zamanlarda aldığı bilgilere göre, Vidin'deki eski Türk kütüphanesindeki kitap ve el yazmalarının Prens Dondukov zamanından beri karanlık ve nemli bir deri deposuna atıldığını söyledi. Prenslük hükümetinin söz konusu kütüphanenin İstanbul'a taşınmasına ve kitapların ve el yazmalarının tamamen çürümekten ve yok olmaktan korunması amacıyla umumi devlet kütüphanesinde muhafaza edilmesine izin vermesini arzulamakta ve bunun için arz etmektedir.”⁸

Ancak somut sonuçlar 1887 yılının sonunda ve 1888 yılının başında, Osmanlı Devleti ile daha yakın ilişkiler kuran Bulgar başbakan Stefan Stambolov'un (1887-1894) döneminde elde edildi. Aralık 1887'de Vidin'den yeni getirilen Pazvantoğlu Kütüphanesi'ndeki Türkçe kitapların envanterini hazırlamak üzere, iki Bulgar temsilcisi (Nestor Markov ve Stoil Popov) ve bir Türk temsilcisinden (Mahmud Nedim Efendi⁹) oluşan ortak bir Bulgar-Osmanlı komisyonu kurulup (Altay, 2020: 194)¹⁰, 2635 kitabın envanteri çıkarıldı.¹¹ Veliko Yordanov'a göre bu kitapların listelenmesi Şubat 1888'de tamamlanmıştı. Yordanov şunu izah ediyor:

“Dosya ekindeki listeden Pazvantoğlu'nun kütüphanesinin farklı boyutlarda 24 sandıkta toplandığı ve açıldığında 2664 kitaptan oluştuğu, “resmi listeye” göre ise 2635 kitap olduğu görülmektedir. Bunlardan 2014 kitap Türk memur Mahmud Efendi'ye teslim edildi ve kütüphaneye sadece 650 kitap bırakıldı.” (Yordanov, 1930: 134-135).

Ancak Veliko Yordanov'un “resmi listeye” göre kitapların 2635 adet olduğunu ve bunlardan 650'sinin Sofya Milli Kütüphanesi'nde kalmış olduğu iddiası dikkate alınırca, o zaman İstanbul'a 1985 cilt nakledilmiş olmalıdır. Mahmud Nedim Efendi'nin başarılı görevinden dolayı ödüllendirilmesi ve Sofya'da kalış masraflarının karşılanmasına ilişkin 13 Nisan 1888 tarihli bir rapora göre, Sofya'da “Bulgaristan'daki en iyi kitaplardan” 2021 cilt elde etmeyi başarmış ve bunların hepsini İstanbul'daki Osmanlı Halk Kütüphanesi'ne teslim etmiştir.¹² Ancak diğer Osmanlı belgelerine göre Mahmud Nedim Efendi Ocak 1888'de 2009 kitap alabilmiş (Altay, 2020: 195)¹³ ve ayrıca Ekim 1888 tarihli Osmanlı belgelerinde 2900 cildin Osmanlı başkentine götürüldüğü belirtilmektedir (Erünsal, 2015: 254).¹⁴ Osmanlı yetkilisinin başlangıçta 2009 cilt aldığı, daha sonra sayının 2021'e çıktığı ve nihayet 2900'e yükseldiği görülüyor. Ayrıca Vidin'de yerel Müslüman cemaatin kullanımı için dini içerikli otuz kitap bırakılmıştır (Altay, 2020: 194).¹⁵ Eski den Osmanlı Halk Kütüphanesi sonradan Beyazıt Kütüphanesi olarak bilinen kütüphaneye devreolunan Vidin Kütüphanesi'nden kitapların R. 5 Şubat 1303/M. 17 Şubat 1888 tarihinde hazırlanan listesi İstan-

7 BOA, Y. A. HUS, 179/109.

8 Sofya Merkez Devlet Arşivi, fon 321K, gömlek 1, dosya 151, v. 178.

9 Mahmud Nedim Efendi Vidin doğumlu olup (BOA, İ.DH, 1105/86583, lef 2), Belgrad Osmanlı Büyükelçiliği'nde baş sekreterdi (BOA, HR.TH, 384/1, lef 1, 2, 3).

10 Sofya Milli Kütüphane Bulgar Tarih Arşivi, fon 35, dosya 1189, v. 12.

11 Sofya Milli Kütüphane Bulgar Tarih Arşivi, fon 35, dosya 1189, v. 14.

12 BOA, İ.MTZ.04, 13/795.

13 BOA, HR.İD, 1371/9, lef 1; HR.SFR.04, 318/93; HR.SFR.04, 336/96.

14 BOA, İ.DH, 1105/86583, lef 2; Y.MTV, 35/106.

15 BOA, HR.SFR.04, 720/47; HR.SFR.04, 720/48; HR.SFR.04, 329/95.

bul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi'nde muhafaza edilmektedir (Kenderova, 2019: 67).¹⁶ Listede 2900 başlık yer alıyor ve bu sayı kitapların Sofya'dan İstanbul'a nakline ilişkin Osmanlı belgelerinde de belirtiliyor.

Sofya üzerinden Vidin'den İstanbul Halk Kütüphanesi'ne getirilen 2900 cilt kitap, Bulgaristan topraklarındaki Osmanlı kitap mirasından Osmanlı Devleti tarafından ilk elde olunan kitaplardır. Bu çabanın başarısı, Osmanlı yetkililerinin Sofya Milli Kütüphanesi'nde saklanan Osmanlı mirası olan kitapların geri kalanının da İstanbul'a nakledilmesi konusunda ısrar etmeye devam etmeye teşvik etmesi gibi görünüyor. Osmanlı Maarif Nezâreti'nden Osmanlı Hariciye Nezâreti'ne gönderilen 10 Temmuz 1888 tarihli bir mektup bunu kanıtlamaktadır. Bulgar makamlarının Samakov ve Plevne'deki üç bin ciltlik Müslüman kitaplarını Sofya'daki Milli Kütüphane'ye naklettiğini kaydeden rapor, Vidin Kütüphanesi'ndeki kitapların Osmanlı başkentine nakledilmesinin ardından Sofya'daki diğer Osmanlı koleksiyonlarının da nakledilmesi için adım atılması gerektiğini belirtiyor.¹⁷ Ancak Dışişleri Bakanlığı'nın aynı yılın 10 Eylül'ünde verdiği müteakip bir cevaptan, Vidin kütüphanesindeki kitapların Osmanlı tarafına, Bulgar tarafına "başkent [İstanbul] kütüphanelerinde bulunan Bulgarca bazı eserler ve Bulgar tarihi üzerine bazı kitaplar" verme sözü karşılığında teslim edildiği anlaşılmaktadır. Ancak o tarihte bu söz yerine getirilmemiştir ve bu nedenle yerine getirilene kadar Samakov'dan ve Plevne'den kitapların transferi için yeni müzakereler başlatılamazdı. Bu cevapla bağlantılı olarak Osmanlı Maarif Nâzırı, söz konusu Bulgar kitaplarının neler olduğunun, nerede bulduklarının ve Vidin Kütüphanesi'ndeki kitaplar karşılığında bunları Bulgar tarafına teslim etmeyi kimin vaat ettiğinin araştırılmasını emretti.¹⁸ Anlaşıldığı kadarıyla, söz konusu vaat yerine getirilmediği için, Bulgaristan'dan İstanbul'a başka Osmanlı döneminden kalma kütüphane koleksiyonlarının gelmesi konusu iki devlet arasında görüşülmedi. Ancak daha sonraları İstanbul Halk Kütüphanesi bu tür koleksiyonların bir kısmını diplomatik işbirliği sayesinde değil, Balkan savaşlarının kargaşası esnasında alabildi.

Şumnu Kütüphanesi

Balkan Savaşı (1912-1913) sırasında Osmanlı Halk Kütüphanesi, Şumnu'daki Tombul Cami'nin kütüphanesindeki kitapların önemli bir kısmını teslim aldı. Bunu 1922 yılı başlarına ait iki belgeden anlıyoruz. Belgelerden biri Halil Edip Efendi'nin Osmanlı Maarif Nâzırı'na gönderdiği 21 Ocak 1922 tarihli arzuhalidir. Dilekçede, "on yıl önce" (yani 1912-1913'te) "kendi malı" olan 480 kitap ve el yazmasını yangından kurtardığı ve Bayezid Kütüphanesi'ne emanet olarak teslim ettiği, burada sayıdıkları ve biri Maarif Nezâreti'ne diğeri kütüphaneci İsmail Efendi'ye verilen iki aynı listede başlık ve yazarlarına göre tanımlandıkları belirtilmektedir. İstanbul'u ziyaret etmekte olduğundan dilekçeyi yazan kişi, bu listelerin bulunmasını ve bunları görmek için en kısa zamanda defterlere erişiminin sağlanmasını ısrarla talep etmiştir (Erünsal, 2008: 275-276). Baş kütüphaneci İsmail Efendi, 11 Şubat 1922 tarihli bir raporla kütüphane müdürüne, söz konusu kitapların 1744 tarihli Şerif Halil Paşa ve diğer hayırseverler adına vakfiyet mühür ve tasdiklerini taşıdığını bildirmiştir. Kitapların, Halil Edip Efendi'nin babası Kesimzâde Mehmed Efendi'nin Balkan Savaşı sırasında kaçması üzerine, masrafları kendisine ait olmak üzere İstanbul'a getirdiği belirtilmektedir. Kargaşa içinde, kitapları herhangi bir resmi kuruma teslim etmeye vakti olmamış ve onları İstanbul'da kaldığı evde saklamıştır. Bir yandan şehirde sık sık çıkan yangınlar sırasında kitapların bir kısmı kaybolduğundan, diğer yandan da hükümetin Osmanlılar tarafından kaybedilen topraklardan

¹⁶ İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Yazma Eserler Birimi, TY8966.

¹⁷ BOA, MF.MKT, 99/109; HR.TH, 81/44.

¹⁸ BOA, HR.TH, 81/44.

Bulgaristan'daki Osmanlı Vakıf Kütüphanelerinin Tarihi Seyri ve Osmanlı Sonrası Kaderi

gelen kitapları da toplayacak bir devlet kütüphanesi kurma kararı olduğundan, söz konusu kitapların "sahibi" Milli Eğitim Bakanlığı Kütüphaneler Genel Müfettişliği tarafından nakliye masrafları ödenerek devlet kütüphanesine teslim edilmeye ikna edilmiştir. Kitaplar daha sonra tanımlanmış ve kütüphanenin mührü ile mühürlenmiştir. Sonuç olarak, baş kütüphaneci, teslim edilen tüm kitapların mevcut olup olmadığından emin olmak için kütüphanede tutulan listeyi kullanarak karşılaştırma yapabileceğini açıklamıştır (Erünsal, 2008: 276-277).

Tombul Cami'deki kütüphanede bulunan kitapların diğer kısmı ise Şumnu'da kalmıştır. Bu koleksiyonda, 1940 yılında Şumnu Müslüman din okuluna (Medresetü'n-nüvab) kullanılmak üzere gönderilen Köstendil Kütüphanesi'ne ait bazı el yazmaları da yer alıyordu (Kenderova, 2018: 326). Sofya Milli Kütüphanesi Şarkiyat Bölümü küratörü Boris Nedkov'un 1946 yılında bu kütüphanenin müdürüne sunduğu öneri üzerine Şumnu'daki koleksiyon, Kuzey Bulgaristan'ın dört bir yanından gelen kitapları koruma düşüncesiyle Şarkiyat Bölümü'nün bir şubesi statüsü kazanarak yerinde kaldı. Ancak ertesi yıl, yani 1947'de, yine Boris Nedkov'un girişimiyle 265 cilt el yazması Şumnu'dan Sofya'daki Şarkiyat Bölümü'ne aktarılmış ve koleksiyonuna tahsis edilmiştir (Kenderova, 2018: 328). Daha sonra, Tombul Cami külliyesi Şumnu Tarih Müzesi'nin nezaretine geçmiş ve müze çalışanları bölgeden daha birçok el yazması toplayıp caminin kütüphanesindeki koleksiyonuna eklemiştir (Kenderova, 2018: 326). 1986 yılında ise bu koleksiyon ilk önce Şumnu İl Kütüphanesi'ne ve daha sonra o dönemde iktidarda olan Bulgar Komünist Partisi İl Komitesi'nin binasına nakledilerek depolanmıştır. 1991 yılında koleksiyon Sofya'daki Bulgaristan Bilimler Akademisi İnorganik Kimya Enstitüsü binasına taşınıp ertesi yıl, yani 1992'de, Milli Kütüphane'ye devredilmiştir. O dönemde bu koleksiyonda 665 el yazması, 1469 matbu kitap ve evrak-ı perişan içeren 124 zarf bulunmaktaydı (Kenderova, 2018: 328-329). 1947 yılında devredilen 265 el yazması ile birlikte, Şumnu Kütüphanesi'ne ait şu anda Sofya Milli Kütüphanesi'nde muhafaza olunan koleksiyon yaklaşık 800 el yazması ve 1500-1600 matbu kitap içermektedir (Kenderova, 2002b: 122, 124, 142-143).

Bulgaristan'da Kalan Diğer Osmanlı Kitap Koleksiyonları

1879 yılında Samakov Hüsrev Paşa Kütüphanesi'nde bulunan 2485 sayıda ciltli el yazması ve matbu kitap ve ayrıca on büyük sandık içinde bulunan evrak-ı perişan Sofya Milli Kütüphanesi'ne teslim olunarak halihazırda orada muhafaza olunmaktadır (Yordanov, 1930: 56-57).¹⁹

Köstendil Kütüphanesi'nin koleksiyonu da kısmen Sofya'ya nakledilmiştir. 1906 yılında, Köstendil şehrinin yeniden imarı nedeniyle, belediye yetkilileri Fatih Camisi'nin bir kısmını, kütüphane ve tahıl ambarıyla birlikte yıkma kararı almış, ancak Osmanlı devletinin ısrarı üzerine bu karar uygulanmamıştır (Koyuncu, 2006: 232). 19 Ocak 1912 tarihli bir emirle, Sofya Milli Kütüphanesi Şarkiyat Bölümü kütüphanecisi Ivan Dimitrov Kimryanov, "Köstendil'deki cami kütüphanesindeki kitapları incelemek ve mümkünse içindeki değerli kitapların bir listesini yapmakla" görevlendirilmiştir. Görevi bitince yine 1912 yılı zarfında Köstendil'den Sofya Milli Kütüphanesi'ne 500'den fazla kitap gönderilmiştir.²⁰

Sofya Banya Başı Camisi'nin ek binasında bulunan Sofya Kütüphanesi'ndeki kitapların yıllardır yerinde kaldığı görülmektedir. Köstendil vakasına benzer şekilde, 1890 yılında, Osmanlı hükümetinin ısrarı üzerine, Sofya şehir yönetiminin yeni şehir planıyla bağlantılı olarak camiye yıkma planları engellenmiştir. Böylece kitaplar 1946 yılına kadar camiye bitişik binada kalıp (Mikov, 2019: 29), daha sonraları Milli Kütüphane'ye aktarılmıştır.

19 Sofya Milli Kütüphane Bulgar Tarih Arşivi, fon 35, dosya 1189, v. 3.

20 Sofya Milli Kütüphane Bulgar Tarih Arşivi, fon 35, dosya 359, v. 120, 122, 125.

Veliko Yordanov'un belirttiği gibi, Rus işgali sırasında (1877-1879) Sofya Milli Kütüphanesi'ne "Lofça, Plevne ve diğer yerlerden" Osmanlı mirası kalan kitaplar da teslim edilmiştir (Yordanov, 1930: 56-57). Osmanlı Maarif Nezâreti'nden Osmanlı Hariciye Nezâreti'ne gönderilen 10 Temmuz 1888 tarihli bir yazıda, Bulgar makamlarının Samakov ve Plevne'de bulunan üç bin cilt Müslüman kitabını Sofya'daki Milli Kütüphane'ye naklettiği belirtilmektedir.²¹ Kütüphanenin Şarkiyat Bölümü'nde, XVIII. yüzyılda Silistre'de kurulan Saturizade Kütüphanesi'nin koleksiyonundan bazı kitaplar da saklanmaktadır (Sabev, 2017a: 159-162). Kütüphanede ayrıca Vidin'deki Nazar Baba Tekkesi için vakfedilen kitapların (Gramatikova, 2018: 336-374) yanı sıra Mirza Mehmed Said Paşa'nın 1839'da Rusçuk'ta inşa ettirdiği medrese ve cami de kurulan kütüphanenin koleksiyonundan kitaplar (Stoilova, 2017: 330-331; Petkova-Bozhanova, 1977: 55-56) da bulunmaktadır (Sabev, 2017a: 162-166). Bugün Rusçuk Tarih Müzesi'nde muhafaza edilen el yazması ve matbu kitaplardan bazıları Mirza Mehmed Said Paşa'ya ait vakfiyet yazısı ve mührü taşımaktadırlar.

Osmanlı kitap mirasının bir kısmı sadece 93 Harbi sırasında veya hemen sonrasında değil, daha sonra da yok edilmiştir. Prevadi'deki Mahkeme Camisi kütüphanesinde bulunan el yazmaları ve matbu kitaplar, caminin 1872'de yıkılmasının ardından yine Prevadi'de bulunan Çoban Camisi'ne nakledilmiştir. Daha sonra, 1938-1939 yıllarında bu cami de yıkılınca, söz konusu koleksiyon kasabadaki Türk Kültür Merkezi'ne nakledilmiş olsa da, kısa süre sonra, 1940 yılında, yerel polis şefinin emri üzerine yakılarak neredeyse tamamen yok edildi ve sadece küçük bir kısmı yerel Müslüman toplum tarafından korunabildi. Bu koleksiyondan sadece birkaç örnek bugün Prevadi Tarih Müzesi'nde muhafaza edilmektedir (Stajnova, 1982: 162-163).

Sofya Milli Kütüphanesi Şarkiyat Bölümü'nde ve Filibe Milli Kütüphanesi'nde Rodop bölgesinde bulunan ve XIX. yüzyılda kurulan Tozburun Köyü Medresesi'nin bazı kitapları saklanmaktadır (Sabev, 2001: 155-156). Bu kitaplar bir ara Rodop hükümdarı Aguş Ağa'nın torunu Hacı Salih Sami Efendi (ö. 1921) tarafından kurulan Aguş ailesinin zengin aile kütüphanesinin bir parçasıydı. Aile kütüphanesi 1949 yılına kadar Tozburun Köyü'ndeki mülk konağında muhafaza edilmiştir. Ancak Komünist döneminde mülkün kamulaştırılmasından sonra bu zengin koleksiyonun kitapları Smolyan şehrinin meydanına atıldı ve çoğu kayboldu ya da yağmalandı. Yağmadan korunmuş olan kitaplar 1951 yılında Filibe ve Sofya'daki milli kütüphanelere aktarıldı. Üçüncü bir kısmı ise Smolyan'daki yerel arşivde saklanıyor (Ganeva 2022).²²

Smolyan ilçesinde bulunan Çepintsi (Ivanova, Stoilova, 1996: 84-92) ve Elhovets (Ivanova, Stoilova, 1999: 175-196) köylerinin yanı sıra Varna'da (müftülükte) (Stajnova, 1982: 162), Eski Cuma/Tırgovişte'de (Saat Camisi'nde) ve başka yerlerde de çok sayıda el yazması ve matbu kitap hala camilerde muhafaza edilmektedir.

21 BOA, MF.MKT, 99/109.

22 Smolyan Devlet Arşivi, fon 465K, gömlek 1, dosya 14 (*Tuhfe-i Vehbi*).

Sonuç

1878'de Bulgaristan Prensiği'nin kuruluşundan sonraki dönemde yıkılan, kiliseye çevrilen veya başka amaçlarla kullanılan camilerin kaderi aksine, Osmanlı döneminde kurulan büyük vakıf kütüphanelerinin kitaplarının muhafazasını sağlayan camilere dokunulmamıştır. Böylece Sofya'da, Sofya Kütüphanesi'ne ev sahipliği yapan Banyı Başı Camisi, yıkılması yönündeki ilk niyetlere rağmen Müslüman ibadethanesi statüsünü korumuştur. Benzer şekilde, yıkılması planlanmasına rağmen, Köstendil Kütüphanesi'ne ev sahipliği yapan Fatih Camisi de korunmuştur. Vidin'deki Pazvantoğlu Osman Ağa ve Şumnu'daki Şerif Halil Paşa (Tombul Cami) camileri için benzer bir yıkılma planları kaydı bulunmadığından, özel olarak inşa edilmiş kütüphane binalarına sahip olan bu camiler, her iki şehirde de ayakta kalan tek Müslüman mabetlerdir (bitişik kütüphane binalarıyla birlikte). Benzer şekilde, bir vakıf kütüphanesine sahip olan Rusçuk'taki Mirza Paşa Camisi de günümüze kadar ayakta kalmış ve bir ibadethane olarak işlev görmeye devam etmiştir. Söz konusu camilerin kaderi ile kitap koleksiyonları arasındaki bu ilginç bağlantı, daha fazla ilgiyi ve gelecekteki araştırmaları hak ediyor.

Kitapların ve kütüphanelerin kaderi, doğal afetlerde, felaketlerde ve savaşlarda bireylerin ve ailelerin kaderine benzer. Bu çalışmada gösterildiği gibi, yüzyıllar boyunca toplanmış olan kitap koleksiyonları 93 Harbi sırası ve sonrasında kendi binalarından çıkarıldı ve bazan daha kötü koşullar altında başka binalarda depolandılar. Daha sonraları Sofya'ya nakledilip, bazı kitaplar seçildi ve Rusya'ya götürüldü. Geri kalanlar ise Sofya ve Filibe'deki milli kütüphanelerine ya da yerel müzelere ve arşivlere devredildi. Vidin ve Şumnu kütüphanelerinin bir kısmı İstanbul'a götürüldü. Böylece yüzyıllardır ayakta kalan "kitap aileleri", savaşlarda parçalanan ailelerin akıbetini andırırcasına dağılıp, tıpkı mülteciler gibi yurt dışındaki yeni evlerine ulaşmadan önce "mülteci kamplarına" sığındılar. Araştırmacılara düşen görev ise bu "kitap ailelerinin" bugün Bulgaristan, Rusya ve Türkiye'de bulunan parçalarını bilimsel bir şekilde yeniden bir araya getirilmesidir.

Kaynaklar

- Altay, Ahmet (2020). "Pazvantoğlu Osman ve Vidin'de Kurduğu Kütüphane". *Bilgi Yönetimi Dergisi*, (2), 185-199.
- Anameriç, Hakan (2014). "Sultan II. Abdülhamid Döneminde Kütüphane Kurumu Anlayışının Değişimi". *Sultan II. Abdülhamid Sempozyumu 20-21 Şubat 2014, Selanik, Sosyo-Kültürel Hayat - Sanat - Basın. Bildiriler*. (C. 2). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay. 103-111.
- Baev, Haralambi (2018). "Kak uniştojihme unikalni knigi za istoriyata ni pri Osvobojudenieto": <https://www.168chasa.bg/article/6900961> (Erişim Tarihi: 11.06.2018).
- Botkin, Sergey P. (1893). *Pisma S. P. Botkina iz Bolgarii 1877 g.* S.-Peterburg: Tipografiya M. M. Stas-yulkiya.
- Çaycıoğlu, Serdar Oğuzhan (2020). "1826-1829'da Erdebil, Ahıska, Bayezid ve Erzurum'da Bulunan Bazı Yazma Eserlerin St. Petersburg'a Nakli". *Tarih Dergisi*, (2), 167-185.
- Duman, Hasan (1992). "Beyazıt Devlet Kütüphanesi". *İslam Ansiklopedisi*. (C. 6). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 51-52.
- Erünsal, İsmail E. (1998). "The Expansion and Reorganization of the Ottoman Library System: 1754-1839". *Belleter*, (235). 831-849.
- Erünsal, İsmail E. (2008). "Tanzimat Sonrası Türk Kütüphaneciliği İle İlgili Belgeler". *Osmanlı Araştırmaları*, (31), 229-339.
- Erünsal, İsmail E. (2015). *Osmanlılarda Kütüphaneler ve Kütüphanecilik. Tarihî Gelişimi ve Organizasyonu*. İstanbul: Timaş Yay.
- Flügel, Gustav (1865). *Die Arabischen, persischen und türkischen Handschriften der kaiserlich-königlichen Hofbibliothek zu Wien*, band 1. Wien: K. K. Hof - und Staatsdruckerei.
- Ganeva, Veneta (2022). "Osmanoturki dokumenti v Narodnata biblioteka": <https://www.libplovdiv.com/index.php/bg/2010-05-04-06-33-36> (Erişim Tarihi: 04.04.2022).
- Gramatikova, Nevena (2018). "Knijnata kolektsiya na tekketo Nazar (Nazır) baba viv Vidin". *Godişnik na Istoriceskiya fakultet na Velikotrnovskiya universitet "Sv. sv. Kiril i Metodiy"*, (34), 336-374.
- Ireçek, Konstantin (1899). *Knyajestvo Bilgariya, 1: Bilgarska dirjava*. Plovdiv: Hr. G. Danov Yay.
- Ivanova, Svetlana (2016). "Za bibliotekata kim teketo na Salaheddin baba, postroeno ot Osman Pazvantoglu viv Vidin (istoriceski realii)". *Iz jivota na evropeyskite provintsii na Osmanskata imperiya prez XV-XIX vek. Sbornik izsledvaniya v pamet na prof. d.i.n. Elena Grozdanova*. Yayına hazırlayan Stefka Pirveva, Olga Todorova. Sofya: Gutenberg Yay. 457-458.
- Ivanova, Zorka (2007). "Samokov - Moskva (za daleçnoto pituvane na edin rıkopis)". *Obştuvane s Izto-ka. Yubileen sbornik, posveten na 60-godişninata na Stoyanka Kenderova*. Yayına hazırlayan Lyubomir Georgiev. Sofya: Milli Kütüphane Yay. 410-419.
- Ivanova, Zorka ve Anka Stoilova (1996). "Sbirka ot arabografıçni knigi v s. Çepintsi, Smolyansko". *Bilgarski folklore*, (3-4), 84-92.

Bulgaristan'daki Osmanlı Vakıf Kütüphanelerinin Tarihi Seyri ve Osmanlı Sonrası Kaderi

Ivanova, Zorka ve Anka Stoilova (1999). "Arabografični knigi, sühranyavani v s. Elhovets, Smolyanska oblast". *Islıyam i kultura. Izsledvaniya*. Yayına hazırlayan Galina Lozanova, Lyubomir Mikov. Sofya: IMIR. 175-196.

Kenderova, Stoyanka (2002a). *Knigi, biblioteki i çitatelski interesi sred samokovskite müsülmani (XVIII-XIX vek)*. Sofya: Milli Kütüphane Yay.

Kenderova, Stoyanka (2002b). "Golemite obştestveni (vakıfski) biblioteki po bılgarskite zemi v svetlinata na novoizdireni izvori". *Istoriyata na knigata - naçin na jivot. Sbornik v çest na prof. d.f.n. Ani Gergova*. Yayına hazırlayan Krasimira Daskalova. Sofya: Lik Yay. 115-151.

Kenderova, Stoyanka (2018). "Bibliotekata kim "Tombul" camiya v Şumen - formirane na neyniya fond i sistoyanieto mu dnes". *Godişnik na Istoriçeskiya fakultet na Velikotrnovskiya universitet "Sv. sv. Kiril i Metodiy"*, (34), 325-335.

Kenderova, Stoyanka (2019). "Sled 130 godini fondit na Vidinskata biblioteka na Osman Pazvantoglu se razkriva v pılnota". *Biblioteka*, (1), 64-68.

Koyuncu, Aşkın (2006). "Bulgaristan'da Osmanlı Maddi Kültür Mirasının Tasfiyesi (1878-1908)". *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi-OTAM*, (20), 197-243.

Markov, Nedyalko (1907). *Ptevoditel na gr. Tirnovo i okolnostta mu*. V. Tirnovo: Velikotrnov. turistko. d-vo "Trapezitsa".

Mikov, Lyubomir (2019). *Camii v Sofiya (istoriya, spetsifika i sıvremenno sistoyanie)*. Sofya: Başmüftülük Yay.

Milçeva, Mila (2020). "S razgrabvaneto na bibliotekata v Kurşum camiya bila uniştozhena beztsenna informatsiya za istoriyata na Tirnovo i Bılgariya": <http://korespondentbg.com/bg/s-razgrabvaneto-na-bibliotekata-v-kurshum-dzhamiya-bila-unishtozhena-beztsenna-informatsiya-za-istoriyata-na-tarnovo-i-balgariya/> (Erişim Tarihi: 02.11.2020).

Muratov (1905). *Dokumenti za deynostta na rusite po uredbata na grajdanskoto upravlenie v Bılgariya ot 1877-1879 g*. Yayına hazırlayan Muratov. Sofya: Dırjavna peçatnitsa.

Nikolov, Angel ve L. A. Gerd (2012). *P. A. Syrku v Bolgarii (1878-1879)/P. A. Sirku v Bılgariya (1878-1879)*. Sofya: Izdatelski tsentr "Boyan Penev", Institut za literatura pri BAN.

Peremeci, Osman N. (1942). *Tuna Boyu Tarihi*. İstanbul: Resimli Ay Matbaası.

Peremeci, Osman N. (2012). *"Hayati-Kişiliği" ve Tuna Boyu Tarihi*. Haz. Ayhan Tunca. Edirne: Yöre Dergisi Yay.

Sabev, Orlin (2001). *Osmanski uçilişta v bılgarskite zemi XV-XVIII vek*. Sofya: Lyubomidrie-Hronika.

Sabev, Orlin (2007). "Bir Hayrat ve Nostalji Eseri: Şumnu'daki Tombul Cami Külliyesi ve Banisi Şerif Halil Paşa'nın Vakfettiği Kitap Kataloğu". *Enjeux politiques, économiques et militaires en mer Noire (XI-Ve-XXIe siècles), études à la mémoire de Mihail Guboglu*. Yayına hazırlayan Faruk Bilici, Ionel Câdea, Anca Popescu. Braïla: Musée de Braïla-Editions Istros Yay. 557-583.

Sabev, Orlin (2012). "Bulgaristan'da Osmanlı Vakıf Kütüphanelerinden Bir Örnek: Sofya Müftüsü Eubekir Efendi Kütüphanesi (1777)". *Balkanlarda Osmanlı Vakıfları ve Eserleri Uluslararası Sempozyumu*,

Orlin Sabev

İstanbul-Edirne 9-10-11 Mayıs 2012. Ankara: T.C. Başbakanlık Vakıflar Genel Müdürlüğü-T.C. Başbakanlık Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı Yay. 297-303.

Sabev, Orlin (2017a). *Knigata i neyniyat hram (istoriya na osmanskite biblioteki v Bilgariya)*. Sofya: Avangard Prima Yay.

Sabev, Orlin (2017b). "Osmanskite vakıfski biblioteki v Bilgariya i stroitelnite im nadpisi - tekstualni interpretatsii v bilgarskata türkologiya". *Türkologiyata dnes. Predizvikelstva i perspektivi. 65 godini spetsialnost "Türkologiya" v Sofiïskiya universitet "Sv. Kliment Ohridski", yubiley na nauçna konferentsiya 10-11 noemvri 2017 g.* Yayına hazırlayan Milena İYordanova, Irina Sariivanova. Sofya: Sofya Üniversitesi Yay. 237-250.

Stajnova, Mihaila (1982). *Osmanskite biblioteki v bilgarskite zemi XV-XVIII vek. Studii*. Sofya: Milli Kütüphane Yay.

Stoilova, Anka (2017). *Arabskite rikopisi. Metodika na pivıçnata obrabotka na fragmentite*. Sofya: Milli Kütüphane Yay.

Yankov, Todor (1939). *Siçineniya, 1: Pitepisi*. 1. Kitap. Sofya: Peçatnitsa na voenno-izdatelski fond.

Yordanov, Veliko (1930). *Istoriya na Narodnata biblioteka v Sofiya. Po sluchaıy 50-godişninata i, 1879-1929*. Sofya: Dirjavna peçatnitsa.

Zaytsev, Ilya V. (2007). "Dve arabskie rukopisi iz Tyrnovo v moskovskih sobraniyah". *Obştuvane s Iztoka. Yubileen sbornik, posveten na 60-godişninata na Stoyanka Kenderova*. Yayına hazırlayan Lyubomir Georgiev. Sofya: Milli Kütüphane Yay. 420-423.

Zaytsev, Ilya V. (2022). *Osmanskıe rukopisi iz Bolgarii v rossiyskikh kolleksiyah: k 145-letiyu naçala Osvoboditelnoy voıyny na Balkanah (1877), katalog vystavki*. Moskva: Institut vostokovedeniya RAN.

Bulgaristan'daki Osmanlı Vakıf Kütüphanelerinin Tarihi Seyri ve Osmanlı Sonrası Kaderi

Ekler:

Ek 1: Tablo 1. XV.-XIX. Yüzyıllarda Bulgaristan'da Osmanlı Vakıf Kütüphaneleri

Kuruluş tarihi	Yer	Kurucu	Yanındaki binalar	İlave olunan koleksiyonlar
1444-1445	Filiba	Şihabeddin Paşa	Cami ve medrese	
1491-1492	Yanbolu	Noktacızade Şeyh Mehmed Efendi	Cami	
1530'dan önce	Sofya	Hacı Mehmed	Muhyiddin Mescidi	
1547	Sofya	Sofu Mehmed Paşa	Cami ve medrese	
XVI. yy. (?)	Sveştari köyü	Tümur Baba Tekkesi	Tekke	
1617-1831	Razgrad		İbrahim Paşa Camii ve dersiyesi	
1660'dan önce	Köstendil	Murad Çelebi; Guruşcu-zade Hacı Ahmed Ağa	Eski Medrese	
1691-1695	Vidin	Sultan II. Ahmed	Cami ve dersiyesi	
XVII. yy. (?)	Filiba	Sultan II. Murad	Cami ve dersiyesi	
XVIII. yy. (?)	Plevne	Mihaloğlu Ali Bey	Cami ve dersiyesi, medrese	
1719-1722	Vidin	Kara Mehmed Paşa		
1728	Vidin	Sofu Hasan Ağa		
1741	Ziştova	Hacı Beşir Ağa	Medrese	
1744	Şumnu	Şerih Halil Paşa	Cami ve medrese	
1747'den önce	Samakov	Keşfi Efendi	Medrese	
1751	Filiba	Hacı Osman Ağa	Medrese	
1752'den önce	Köstendil	Mollazade Hasan Efendi	Yeni Medrese	
1761-1762 1785-1786 (?)	Silistre	Saturizade Hacı Mustafa Ağa; Saturizade Hacı İbrahim	Medrese	
1763	Tırnova	Hacı Ali Ağa		
1777'den önce	Sofya	Mustafa Efendi ve Mehmed Efendi		
1777	Sofya	Hacı Ebubekir Efendi		
1779	Filiba	Seyyid Ömer Ağa	Medrese	
1784	Filiba	Hafız İsmail Ağa	Medrese	
1800-1801 1837	Vidin	Pazvantoğlu Osman Ağa (Vidin Kütüphanesi)	Cami ve medrese	Ömer Ağa; İbrahim Mahir Efendi; Selahaddin Baba; Rukiye Hatun; İdris Paşa; Arif Efendi; vs.

Orlin Sabev

Kuruluş tarihi	Yer	Kurucu	Yanındaki binalar	İlave olunan koleksiyonlar
1806	Vidin	Pazvantoğlu Osman Ağa	Selahaddin Baba Tekkesi	
1829-1842	Samakov	Hacı Süleyman Efendi		
1829-1842	Samakov	Umumi Kütüphane		Keşfi Efendi
1838	Ruşçuk		Şaziliyye Tekkesi	
1839	Ruşçuk	Mirza Mehmed Said Paşa	Cami ve medrese	
1840'tan önce	Ruşçuk	Gümrükçü Hacı Mehmed Ağa	Cami	
1841-1842	Samakov	Mehmed Hüsrev Paşa (Samakov Kütüphanesi)		Keşfi Efendi; Hacı Süleyman Efendi; Umumi Kütüphane
1854-1855	Köstendil	Mollazade Mehmed Ağa (Köstendil Kütüphanesi)	Fatih Camii	Eski Medrese; Yeni Medrese
XIX. yy.	Sofya	Sofya Kütüphanesi	Banya Başı (Kadı Seyfullah Efendi) Camii	Sofu Mehmed Paşa; Mustafa Efendi ve Mehmed Efendi; Hacı Ebubekir Efendi
XIX. yy. (?)	Tırnova	Firüz Bey	Cami ve dersiyesi	
XIX. yy. (?)	Prevadi	?	Mahkeme Camii	
?	Sofya	Mahmud Paşa	Cami ve medrese (1444-1456)	
?	Şumnu	Yahya Bey (?)	Solak Sinan Camii (XVII. yy.)	
?	Eski Zağra	Hamza Bey	Cami ve mektep	
?	Filibe	İsfendiyaroğlu İsmail Bey	Cami ve mektep	
?	Niğbolu	?	?	
?	Varna	?	?	
?	Yunusdere (Elhovets) köyü		Medrese	
?	Çangırdere (Çepintsi) köyü		Paşa Medresesi	

